

Dimitrije Sergejev

Otuđeni čovjek

Teorija alijenacije u tradiciji i suvremenoj misli

Školska knjiga, Zagreb 1974, 182 stranice

U kratkom *Uvodu* Dimitrije Sergejev, ukratko izlaže osnovnu namjeru i cilj knjige. Alijenaciju kao »centralni problem našeg doba« (str. 5), treba sagledavati unutar različitih teorijskih interpretacija i u svakodnevnom praktičnom životu. Otuda i proističu »mnogoznačnosti tog pojma« u suvremenoj literaturi. Sergejev ističe da pojam alijenacije u suvremenoj interpretaciji treba usko vezati i proširiti s problemom ljudske prirode i progressa u historiji. Ovaj teorijski okvir uz primjenu komparativno-historijske metode omogućuje uspješnije spoznavanje problema alijenacije danas i prevladavanje onih shvaćanja koja su u tradicionalnoj misli vidjela simplifikaciju a ne i »originalni smisao alijenacije«. Cilj ove studije jesu nastojanja »ne u smislu da dade neka gotova, jednostavna rješenja, već opći smisao u kome se rješenje može naći« (str. 8).

Prvi dio studije (*Historijski korijeni osnovnih problema teorije alijenacije*) jest razmatranje doprinosa teoretičara antičke Grčke (Platona i Aristotela). To su, međutim, samo »prvi tragovi«. »Teorija alijenacije« — piše Sergejev — »kao pokušaj kritičkog tumačenja položaja čovjeka u društvu i povijesti nastaje tek u novo doba. Njezino prvo iskazivanje povezano je s teoretičarima društvenog ugovora« (str. 9). Već kod Th. Moorea nalazimo kritiku ljudskoga egoizma izraženog u bogaćenju, koje dovodi do sukoba u društvu, kroz prizmu privatnog vlasništva. No, dok Moore rješenje vidi u promjeni čovjeka, a Grci (Aristotel) ostaju na prirodnim razlikama, dotle teoretičari društvenog ugovora (T. Hobbes, B. Spinoza i J. J. Rousseau) izlaz nalaze u društvenom ugovoru. Alijenacija kao »čin kojim čovjek napušta svoju prvobitnu slobodu« da bi je ponovno stekao u udruživanju s drugim ljudima ima smisao »prodaje, prijenosa prava«, te je u njihovim shvaćanjima vezana za ljudsku prirodu a njezino rješenje za društvene odnose.

U drugom dijelu studije (*Klasici teorije alijenacije*), Sergejev analizira pojam i problem alijenacije kod Hegela i Marxa, od kojih »dolaze najznačajniji poticaji za suvremeno razmišljanje o alijenaciji« — bogatstvo ideja i problema, ali povezanost tih ideja za »evolutivno shvaćanje ljudskoga društva, što joj daje poseban značaj« (str 34). Objašnjavajući cjelovitost pojma alijenacije koji proističe iz odvojenosti duhovne od predmetne sfere, Sergejev pobliže analizira neke ključne pojmove za razumijevanje te problematike. Osnovna teza jeste da u tumačenju i analizi društvenih fenomena i čovjeka, Marx u svom misaonom razvoju pojam alijenacije upotrebljava u različitim značenjima. Dok je u ranijem periodu vrlo često upotrebljavao pojmove »generičko biće«, »rod«, »otuđenje« (Entfremdung, Entausserung) u kasnijem ih razdoblju napušta, upotrebljavajući pojam Verausserung. Sergejev polemizira sa P. Navillom, koji smatra da je Marx u »Kapitalu« napustio »univerzalne pogled«. Univerzalna je pozicija zadržana a pojmovno-jezična evolucija izražava Marxovu novu misaonu poziciju. Marx je, naime, u »Njemačkoj ideologiji« izvršio »kritiku i samokritiku« vlastite »savjesti« kroz prizmu kritike

»mistifikacije« i »spekulacije« njemačke flozofije i usvojio »empirijsko promatranje« stvarnosti. Tako se zaokret sastoji u obuhvaćanju totaliteta povijesti.

Shvaćanja Marxove koncepcije povezanosti čovjeka i društvene stvarnosti dobila su kasnije na Zapadu naziv »ekonomska«, a na Istoku »materijalistička« interpretacija historije (»teorija historijskog materijalizma«). Sergejev piše: »U tim je neadekvatnim nazivima možda i porijeklo ideje da je priznavanjem objektivnih i nužnih procesa u društvu Marx iznevjerio istinske ciljeve čovjeka«, što je »dovelo do formiranja koncepcija koje oštro i kruto suprotstavljaju mladog i starog Marxa, što je po našem mišljenju neopravdano« (str. 53). Da bi se razriješio nesporazum Sergejev predlaže usvajanje Frommovog izraza »antropološka interpretacija historije«.

Autor u ovom odjeljku ističe neke ideje o problemu dosadašnje sistematizacije historije i shvaćanja društveno-ekonomske formacije, koje nije »... dovoljno precizan izraz razvoja od nižeg k višem« (str. 63), »ne uočava one bitne etape povijesnog razvoja koje se ni u kom slučaju ne mogu preskočiti« (str. 66). Dosadašnje etape razvoja mogu se ili preskočiti u društvenom razvitku ili razvijati drugim slijedom mimo uobičajenog shvaćanja. Pitanje je, je li mračni Srednji vijek stvarno viša društveno-ekonomska formacija od klasične Grčke? Nasuprot dosadašnjem shvaćanju, Sergejev rješenje nalazi u »Hegelovu i Marxovu shvaćanju historije posredstvom teorije alijenacije«. On piše: »... u okviru robovlasničke, feudalne, kapitalističke i socijalističke društveno-ekonomske formacije razvija se 'nešto' što čini bit, smisao historijskog društva. To 'nešto' nije identično s društveno-historijskom formacijom. Zato su one samo grub empirijski fakcitet koji treba da posluži otkrivanju prave biti historijske stvarnosti« (str. 67). Očito je dakle da pojam društveno-historijska formacija ima heuristički smisao.

Rješenje problema Sergejev vidi u odnosu individue i cjeline. Ta cjelina za njega predstavlja »suvremenu naciju« kao njen najizgrađeniji oblik. Cjelina ima za individuu dvostruko značenje. Ona je nametnuta individui, pa je ona doživljava kao nužnost, ali istodobno predstavlja »autoritet, način života, uvjet egzistencije koji oblikuje individuu i zahtijeva od nje određen način ponašanja« (str. 67). Društveni progres nastaje i teče interakcijom individua, vršenjem njihovih »uloga« u društvu. Osnova na kojoj Sergejev gradi rješenje jest podjela rada, pa je suvremena nacija »sistem podjele rada, sistem raznih 'uloga', zanimanja, specijalizacija i sl.« (str. 69). Suvremena nacija veoma je 'elastična' i ne rađa se »u oštroj suprotnosti sa starim oblicima udruživanja koje nalazi. Ona se rađa u njima i kroz njih odbacujući postepeno njihov smisao i značenje« (str. 71). Suvremene nacije već danas nisu izolirane jedinice, nego »... ostvaruju svjetsko društvo koje u određenom trenutku mora postati njihovo tkivo, njihova vlastita cjelina... Svjetska cjelina, jednom formirana, bit će više ljudski svijet koji će opet zahtijevati izgrađeniju individualnost čovjeka« (str. 75 i 76).

U trećem dijelu (*Na razmeđu 19. i 20. stoljeća*), autor iznosi koncepciju Sigmunda Freuda čiju kritiku otuđenja rada smatra jednako važnom za teoriju alijenacije kao i Hegelovu i Marxovu. Zato Freuda ubraja u klasike teorije alijenacije. Freudova koncepcija ima i »sociološki karakter«, a Freudovo značenje nije samo u njegovu vlastitom doprinosu, nego i u historijskoj inspiraciji mnogih kasnijih autora (Marcuse, Fromm, Friedmann). Ostvarenje nerepresivne civilizacije, ljudske sreće moguće je prema Freudu oslobođenjem nagonskoga života, koji ne predstavlja »slabost«, »poraz«, nego »izraz postignute moći, izraz pobjede nad prirodom« (str. 89).

Četvrti dio studije (*Suvremeno shvaćanje alijenacije*) konfrontacija je tradicionalnih i suvremenih shvaćanja alijenacije na primjerima koncepcija E. Fromma, C. W. Millsa i E. Durkheima.

Tradicionalno shvaćanje alijenacije karakterizira pristup u okvirima globalnog društva i povijesti uz pozitivno-negativno određenje, a suvremeno shvaćanje individualni i psihološki aspekt i negativno određenje.

Na početku odjeljka autor navodi različite terminološke odredbe pojma alijenacije u suvremenoj misli. Unatoč vrlo različitim terminima koji izražavaju određena stanja koja se mogu okarakterizirati najopćenitije kao »gubitak«, »rasčjep«, »pomanjkanje«, »odvajanje« (dakle jedno negativno određenje čovjekova po-

ložaja), Sergejev prihvaća stav da je na tragu tradicionalne i suvremene teorije alijenacije, moguće cjelovitije odrediti suvremeno doživljavanje alijenacije u usporedbi individualnog i socijalnog određenja njenih manifestacija.

Govoreći o alijenaciji u djelima E. Fromma i C. W. Millsa, autor osobito ističe dva problema: *položaj čovjeka u suvremenom društvu s obzirom na tendencije elitističke orijentacije* (naglašene usvajanjem vrijednosti sistema masovne potrošnje i proizvodnje, u kojemu je čovjeku uskraćena prirodna i društvena moć) i *položaj čovjeka u proizvodnom procesu*, na lančanoj traci, u svijetu roba i usamljenosti. »Društveni uvjeti alijenacije cjelina su jedne stvarnosti u kojoj nalazimo niz elemenata ...« (str. 110). Komparirajući Mertonovo i Durkheimovo shvaćanje anomalije, autor naglašava njezinu vezanost za stalne uvjete života i rada (Merton) koji imaju mnogo značajniji karakter nego trenutni akutni društveni problemi (Durkheim). Time zapravo ističe krizni momenat i »rascjep između ciljeva i norma kulture i socijalstrukturiranih sposobnosti članova grupe« (str. 117). U objektivnom su smislu anomalija i alijenacija suprotne u odnosu na »normalno« društveno stanje: alijenacija je normalno a anomalija nenormalno činjenično stanje jednog društva.

Na kraju četvrtog dijela studije autor govori o empirijskim istraživanjima alijenacije. Jugoslavensko samoupravno društvo naziva »prvi pokušaj globalnog rješavanja problema alijenacije na osnovi radničkog sudjelovanja u upravljanju i vlasništvu. Kao prvi pokušaj ono je u neku ruku gigantski eksperiment, jedno epohalno ispitivanje alijenacije koje već iskazuje i pozitivne i negativne manifestacije« (str. 132).

U petom dijelu pod nazivom *Pokušaj pomirenja klasičnog i suvremenog shvaćanja alijenacije putem njihova kritičkog ispitivanja* autor naglašava potrebu temeljitijeg ispitivanja alijenacije u vezi s problemom ljudske prirode i progresa u historiji. U klasičnoj teoriji alijenacije u kojoj prevladava naglasak na cjelinu društveno-historijskog procesa s pozitivnim određenjem alijenacije (ili pozitivno-negativnim, ali ne negativnim), dominiraju »dva ključna pojma: osamljena individua i njezin egoistični interes te sistem društvene podjele rada« (str. 134) i njima se objašnjava logika historijskog razvoja društva. Osnovne pretpostavke ove koncepcije jesu: »preobražavanje individualnog djelovanja u nesvjesni organizirani rad i povratno djelovanje cjeline (lokalne zajednice i nacije) na formiranje načina života individue« (str. 134). Budući da ovdje nije pretpostavka nepromjenjiva čovjekova priroda, niti isključivo racionalno čovjekovo djelovanje nego naglašeno nesvjesno djelovanje, to klasična teorija koncipira čovjeka kao biće koje se neprestano rađa i preuzima na sebe punu povijesnu odgovornost i predstavlja istinsku znanstvenu teoriju o postanku ljudskog svijeta i čovjeka.

Suvremene teorije alijenacije kao gubitka počivaju na pretpostavkama o odvojenosti općedruštvenog i pojedinačnog interesa i postojanju »idealne, prave ljudske prirode« od koje se čovjek otuđuje. Konfrontacija tradicionalne i suvremene koncepcije dovodi tako do dvije teze. Prema klasičnoj teoriji ljudska se priroda stvara aktom ljudske evolucije a ljudski je razvoj pozitivno određen. Po drugoj, ljudska je priroda fiksirana a razvoj negativno određen. Rješenje ove dileme Sergejev vidi u proširenju rasprava »na ona pitanja koja su u pozadini problema alijenacije« (str. 136), tj. na pitanja ljudske prirode i progresa u historiji.

Analizirajući suvremena shvaćanja ljudske prirode Sergejev uočava dva osnovna smjera: izučavanje dubine ličnosti i izučavanje kulture. Govoreći o problemu progresa u historiji Sergejev piše: »industrijska civilizacija u svom razvoju iz nacije u svjetsku zajednicu mora skršiti i opet preuski osjećaj nacionalne pripadnosti. Sveljudsko osjećanje pripadnosti bit će kruna djelovanja tehničke civilizacije« (str. 168). Ovdje se nameću dva pitanja: (1) ide li čovjek i suvremena civilizacija puninom svoga razvitka stvarno jednom sretnom društvu, i (2) tko je nosilac progresa (jesu li to, u skladu s klasičnom marksističkom koncepcijom, stvarno proizvodne snage)? No ova pitanja nešto prelaze okvir studije.

Sergejev ne prihvaća suvremenu koncepciju o alijenaciji kao gubitku, jer to znači tvrditi da je »suvremeno društvo bolesno«, pa bi onda »stanje iz kojega se razvija suvremeno društvo svakim danom bilo sve poželjnije... To bi postepeno dovelo do masovnog povratka na seoski način života. Budući da se to

dogaća, ne može se prihvatiti ni koncepcija da je suvremeno društvo u cjelini gubitak za čovjeka i da se ono u cjelini razvija mimo i protiv čovjeka» (str. 168). Ovo je točno, ali treba napomenuti da proces odlaska u suburbiju i proces »de-ruralizacije«, koji se danas intenziviraju, nisu identični tradicionalnom seoskom načinu života.

Alijenacija se mora sagledati »i kao pozitivno-negativna pojava i kao individualno društveno-historijski fenomen. Tek bi to ispitivanje moglo sagledati alijenaciju kao 'totalnu činjenicu'« (str. 169). Autor ima optimističku viziju budućnosti i smatra da »su velike mogućnosti društvenih asocijacija u suvremenom društvu istovremeno i mogućnosti i zadaci« (str. 172). Individua treba da bude podloga za novo društvo. Proces preobrazbe »egoističnog čovjeka 'građanskog društva' u društvenog čovjeka budućnosti« već je na djelu, ali ne ide istim tempom kao promjene na objektivnom planu. Otuda postoji i mogućnost mračnih perspektiva.

* * *

Knjiga Dimitrija Sergejeva *Otuđeni čovjek* svojevrсна je monografija o alijenaciji, koja prikazuje početne korake koji su prethodili koncepciji alijenacije i kasniji misaoni tok i shvaćanja alijenacije. Konfrontirajući tradicionalna (klasična) i suvremena shvaćanja autor je odbacio teze suvremenih shvaćanja o alijenaciji samo kao negaciji, ali nije u cijelosti prihvatio niti tradicionalna pozitivna određenja alijenacije. Smatra da je alijenacija pozitivno-negativno obojena i da se može rješavati u širim misaonim okvirima, akceptirajući problem ljudske prirode i problem progressa u historiji.

U svojim rješenjima o perspektivi civilizacije, kroz suvremenu naciju, Sergejev se opredjeljuje za tehničku civilizaciju, a u odredbi načina na koji treba da se ostvari, veliku ulogu ima obrazovni sistem.

Ono što bismo također rekli u prilog ove udžbeničko-priručničke studije, jest pitanje kriterija dosadašnje periodizacije historije.

Studija »Otuđeni čovjek« koristan je priručnik za studente društvenih znanosti osobito sociologije. Sadržajno ona pokriva filozofsku problematiku, ali je sadržaj obrađen na sociologijski način. Bolje reći, studija je na granici između sociologije i filozofije.

Ivan Cifrić